

Predrag Finci

30 Newlands Place, Barnet EN5 2SX, UK
predrag.finci@gmail.com

Diskutabilno pitanje zdravlja

Sažetak

Kada govorimo o problemu zdravlja, govorimo o osobnom i društvenom zdravlju, o etičkim i estetskim pitanjima zdravlja. U diskusijama o zdravlju uvijek se tvrdi da je ono po biće dobro (korisno, poželjno, vrijedno), a ne pita se što je zdravlje po sebi. Ono je određeno kao poželjno svojstvo i kao ono što je suprotno bolesti, ali može zadobiti negativno značenje onda kada se njime u bilo kojem smislu i s bilo kojim ciljem manipulira.

Ključne riječi

zdravlje, uobičajeno, umjetnost, filozofija

O zdravlju

1.

Zdravlje i kultura moraju biti uzgajani i čuvani. I kada se s njima rađamo, i kada su nam dani, moraju biti njegovani da bi bili.

Zdravo je pozitivno, bolesno je negativno. Zdravlje je dobro, bolest je gadna, podmukla, zla. Zdravo je lijepo, bolesno je ružno. Zdravlje je ugodnost, užitak, ljepota, snaga... Olimpijske igre su slavljenje zdravlja i ljudske vitalnosti. Zdravlje je poželjno, prirodno, pozitivno, a bolest je nepoželjna, negativna, od fizičkog oštećenja do mentalne perverzije. Ranjenost i bolest su opadanje snage, suton života, patnja, nesreća, izopačenost. Zdravlje i bolest su suprotnosti koje se međusobno isključuju: gdje postoji jedno, nema drugog. Zdravlje je slika života, carstvo *erosa*, bolest je nagovještaj smrti, blizina *thanatosa*.

2.

Svaka mitologija ima boga zdravlja ili liječenja, u grčkoj ih ima tucе različitih, a među njima su Apolon i Herkul. Tema zdravlja je prisutna u svakoj kulturi, u religiji, a danas naročito u medicinskoj etici i bioetici. Zdravlje je uobičajena tema u svakodnevnoj konverzaciji. Hvale se zdrave osobe, poštuje se zdravi način života, brine se zbog bolesti bilja, okoliša i društva. U mojoj zemlji se govori mnogo više o fizičkom zdravlju, koje nam treba da u životu, u svom radnom vijeku teglimo, nego o psihičkom zdravlju (koje je bilo tabu-tema, a oni koji su proglašeni »sumanutima« bili su odmah na sve načine odstranjeni iz društva); govori se »čuvaj zdravlje« i »najvažnije je da je čovjek zdrav«; govori se i »Bože, daj zdravlja«, s utopijskom nadom da će jednom sve biti bolje. Zdravlje je bilo osnovna briga jer je ono bilo osnovna

vrijednost i jedini kapital koji su mnogi u siromaštvu mogli imati. Kao životni apsurd spominjalo se da je netko »pucao od zdravlja« i odjednom umro jer je logično da osoba dugo boluje, pa umre. Onda bi se s gorčinom potezala mudrolija da »žuti žutuju, a crveni putuju«. Kada je umro najsnažniji dječak u osnovnoj školi koju sam pohađao, djeca su s ljutnjom govorila kako smo mi, slabiji, »kržljavi«, eto i dalje živi, a najbolji umro... U doba mog djetinjstva tadašnje vlasti brinule su o zdravlju i nastojale pučanstvo privoljeti čistoći, u školi je čak uveden predmet pod imenom Higijena, a u kinima je redovno prikazivan, prije glavne projekcije, kratki film o dvojici dječaka, od kojih jedan radi vježbe kraj otvorenog prozora, pere se do pojasa, učestvuje u sportskim aktivnostima, a drugi ništa od toga. Prvi je zdrav i uspješan, drugi nizašto. Bio sam mnogo bliži ovom drugom negoli prvomu. Nisam tada shvaćao da zdravstveno stanje može diktirati kakav će biti naš život. Zdravlje je bilo ono što me nije zanimalo. Bilo mi je dano, poklonjeno, pa sam ga nemilice trošio i nisam o njemu nikako brinuo. Zato bi i moj sud o značaju zdravlja još uvijek mogao biti subjektivan. Pokušat ću da ne bude tako.

3.

Jedna od mogućih, a čestih predrasuda: fizički slabašni intelektualci romaniziraju krhkost, osjetljivost, bolest, ranjivost. U takvoj predodžbi intelektualci, a među njima najčešće filozofi i umjetnici, bili su diskvalificirani i grubo etiketirani kao ljudi koji nisu daleko od »društvenih parazita« i nepoželjnih društvenih elemenata. Takva logika primitivnog vitalizma je dokazivala i ukazivala da zdravi rade u polju i tvornicama, izgrađuju i brane domovinu, osvajaju druge zemlje, stvaraju novu radnu snagu i rađaju buduće vojnike. Bolesni pišu. Zdravlje je osobni kapital. Onda su ti pisci i umjetnici počeli i sami slaviti »zdrave«, kao i »čovjeka iz naroda«, sve da bi dokazali da su na »pravoj strani« i »na liniji«. U povijesti političkih doktrina zabilježeno je da su Hitlerovi nacisti i Staljinovi komunisti sebe nazivali zdravim društvenim snagama. Totalitarni sistemi dokazuju svoju snagu, moć, nadmoć, vitalnost u demonstriranju svoje fizičke snage, u spremnosti da poraze sve što i sve koji im stoje na putu. Njihovo zdravlje obećava njihovu budućnost. Takvi sistemi traže »zdravu umjetnost« i »moralnu obnovu«, što su simptomi njihove bolesti.

Nacistički ideal »zdravlja« je u demokratskim društvima potisnut, ali nije nestala kapitalistička upotreba tijela. Ljudi dokazuju i pokazuju da su zdravi jer je zdravlje garancija uspjeha i proizvodnje dobara. Zdravlje je prisustvo, rad, djelatnost, bolest je razmaženost, dokolica, suvišnost.

Zdravlje je nagrada, bolest kazna. »Biti normalan« je živjeti u skladu s normom; »biti zdrav« je biti od ovoga svijeta. U svakodnevnoj praksi nastoji se pomiriti pučka i znanstvena ideja o zdravlju. U tome bitnu ulogu igraju i kulturne razlike: gojaznost je u nekim kulturama dokaz ljepote, obilja, zdravlja, u drugima potvrda bolesti i nepravilnog načina života, predmet podsmjeha i rugla...

Idealni, utopijski *Grad sunca* Tommasa Campanelle smješten je tamo gdje klima pogoduje zdravlju. U razvijenim zapadnim zemljama (koje ponekad nastoje biti *nanny state*, što, srećom, nailazi na otpor) suvremena medicina i »briga o zdravlju« omogućuje imućnoj osobi da svoj kraj stalno odgađa i da svog kraja, kada vrijeme tomu dođe, ne bude svjesna. U bogatim društvima brinu o ekologiji i marljivo vode statistike o zdravlju naroda; svaki građanin ima svoj zdravstveni karton, zdravlje je važan izdatak u budžetu svake zemlje i bitno za njen napredak i održanje, a vlast brine i da neku opaku zarazu ne donesu »stranci«, pa zato zdravlje nije samo individualno pitanje nego je i važno za funkcioniranje i zaštitu sistema u kakvu individua živi. Pušenje je

jasan primjer: najprije ga je poticala industrija duhana, a sada ga nastoji spriječiti država kojoj je liječenje pušača postalo preskupo, premda ipak neće biti zabranjeno jer ta ista država ubire takse od iste industrije duhana koju kritizira (Uzred budi rečeno, ovisnik koji prestaje pušiti ne prestaje da bi mu bilo bolje, nego zato što mu je loše). Konzumentsko društvo pravi profit i na ljudskoj nesreći i na sreći i uvijek nađe način da svojim potencijalnim kupcima proda ono što im u određenom stanju treba. Tako se razmahao kult snažnog, lijepog tijela, kakvo je postalo pitanje društvenog statusa, znak ljepote i »kapital« (investicija), na koje se više troši nego na luksuzno vozilo. Ranije je usvajano i građeno vanjsko, od nakita, preko odjela do kuće, a sada je to samo tijelo, biće samo. Rekreativno bavljenje sportom zamijenjeno je »vježbama« jer je ideja zdravlja u sportu potisnuta takmičarskim karakterom sporta. Razvila se i industrija (skupog) zdravlja, industrija koja živi od ljudskih nedaća, a čija su dobra (najbolje metode liječenja, lijekovi i bolnice) raspoloživa samo bogatima, kako društvima, tako i pojedincima. Bolest više i pogubnije napada siromašne.

4.

Umjetnost i zdravlje dovodeni su u vezu. U Kini je ples (balet) bio u vezi sa zdravim životom, danas se umjetnost primjenjuje kao terapija, pa se preporučuje amatersko bavljenje slikarstvom ili nekom drugom umjetnošću. U izvjesnom smislu sva umjetnost je oduvijek bila 'terapija', kako samom umjetniku, tako i ljubitelju umjetnosti. U totalitarnim sistemima zagovarana je »zdrava umjetnost«, umjetnost koja zapravo slavi vladajuću politiku i njene moralne norme. Njoj nasuprot je »loša umjetnost«, umjetnost koja kvari društvo i pojedinca. Što spada u »lošu umjetnost« jasno je pokazala nacistička izložba *Entartete Kunst* koja je, protivno namjerama i željama organizatora, postala najviše posjećena izložba svih vremena, izložba koja je postala dokaz nakaznosti ideologije koja ju je organizirala.

Herojska umjetnost slavila je zdravlje, snagu, moć ideologije koja je u djelu bila reprezentirana. Bolesna je osoba siromah, žrtva, nakaza, koja u najboljem slučaju može izazvati sažaljenje, ali u svijesti pristalica biologizma i misao da ih treba otkloniti i zauvijek uništiti. Zdravi su u europskoj kulturnoj tradiciji bili bogovi i heroji. Krhkost je osobina Don Quijotea, nakaznost pripada Quasimodu, bolest napaćenima, obespravljenima, hendikepiranima. Zato je ekspresionizam uistinu bio otkriće i afirmiranje ljudske patnje, ljudskog. Upravo će svijest o ljudskoj ranjivosti afirmirati i *outsider art*, ona nastojanja koja su bila prikrivana i gušena kao »nezdrava« i dokaz »bolesti«, a takvim prikriivanjem i institucionalnim marginaliziranjem terorizirana je ljudska patnja i diskvalificiran svatko tko nije bio sačinjen po zadanim društvenim standardima i svatko tko se nije uklapao u »sistem proizvodnje« i odgovarao na propisane »društvene obaveze«.

Modernu umjetnost više je privlačila bolest nego zdravlje jer je bolest istinita slika bića i društva, jer ona stavlja i biće i društvo u pitanje. Indikativna je upotreba materijala u kiparstvu: mramor i granit bili su namijenjeni bogovima i herojima vječnosti; žica, morska pjena, staklo i drugi »nesolidni« materijali ljudskoj krhkosti, što je vidljivo u djelima od Alberta Giacomettija do Tracey Emin.

5.

Zdravlje ne garantira sreću, a bolest ne garantira više ništa, osim postupnog umiranja, kraja, ali i nadu da će biti okončana, da će jednom prestati. Bolest uvodi u graničnu situaciju, zdravlje nas čini slobodnim od briga i nesvjesnim

muke postojanja. Bolest u svakom pogledu postavlja ozbiljna pitanja, od pitanja društvenog stanja preko pitanja moralnih činova do osobnog postojanja.

Priča o odnosu bolesti i zdravlja nije bez proturječnosti. Dijeta je način života koji pomaže zdravom životu ili mu, u slučaju pretjerivanja, može biti suprotna. U pretjeranoj brizi za osobno zdravlje ima tragova narcisoidnosti i egoizma (moje Ja moja je osnovna briga), a razmažena lijenčina može koristiti svoju boležljivost kao obranu od vlastitih obaveza.

Dakle, kada govorimo o zdravlju, govorimo o njemu na različite načine. Govorimo o političkom aspektu zdravlja, koji se naročito očituje u odnosu prema hendikepiranima i siromašnima, ponekad imamo u vidu i povijesno razumijevanja bolesti pa je, na primjer, nekada padavica smatrana vrstom bjesnila, a tuberkuloza romantizirana kao bolest pjesnika. Govorimo o osobnom i društvenom aspektu, o etičkim i estetičkim pitanjima, a svaki put u pitanju o zdravlju pitamo što je po biće dobro (korisno, poželjno, vrijedno), a ne što je zdravlje po sebi. Ono je određeno kao poželjno svojstvo i kao ono što je suprotno bolesti, a može postati negativna oznaka onda kada se njime u bilo kojem smislu i s bilo kojim ciljem manipulira – bilo da se zloupotrebljava u stjecanju vlastite dobiti (kakvo je korištenje i pravljenje profita iz fizičkog rada najamnih radnika ili otimanja blaga uz pomoć osvajačke armije) ili da se na njega poziva u obrani diktatorske dogme i terora, a u ime neke »zdrave ideologije«.

6.

Filozofi su brinuli o različitim aspektima zdravlja. Platon i Aristotel navode zdravlje kao cilj medicine, iako se ona u biti bavi bolešću, ali je u tome njena vještina: da ju otkloni.¹ Stoici su dokazivali da slabo zdravlje nije nešto po sebi loše, niti da bogatstvo nužno usređuje jer »nisu ni dobri ni loši«,² nego je i zdravlje i bogatstvo onakvo kako je upotrijebljeno, kako se njima služimo, pa je i jedno i drugo dobro ako vodi spokoju i osobnoj sreći. Seneka će pak dokazivati da i bogatstvo i zdravlje po sebi ima vrijednost, ali je samo vrlina dobra. Rim nam daruje izreku o zdravu duhu u zdravu tijelu, ali već renesansni filozof, liječnik, astrolog i kockar Gerolamo Cardano upozorava da »zdravlje nije ništa bez zdrave duše«,³ što je svakako bio rani pokušaj cjelovitog pristupa problemu zdravlja, pristupa u kojem su »duša i tijelo« pacijenta promatrani kao jedno. Paracelsus, čije su metode otvorile put k novom shvaćanju liječenja, inzistira na upotrebi i primjeni različitih znanja, od empirijskih uvida do okultnih znanosti, a iznad svega na razumijevanju prirode, odnosno na harmoniji između čovjeka (mikrokozmosa) i prirode (makrokozmosa) kao uvjeta ljudskog zdravlja i dobrog života. Descartes opisuje zdravlje kao osnovno dobro života, a dokazuje i da filozofija vodi svojim utemeljenim i istinitim sudovima »k zdravlju uma«,⁴ što je zapravo znak pravih, umu primjerenog mišljenja, a ono treba biti u skladu s filozofovom metodom. Francis Bacon u svojim *Esejima* govori o korisnosti zdravlja i načinu njegova čuvanja.⁵ John Locke unosi političku dimenziju u pitanje zdravlja i dokazuje da po prirodnom pravu svaka osoba ima jednako pravo na život, slobodu, privatno vlasništvo i zdravlje, te da ugrožavanje bilo čega od spomenutog treba biti spriječeno, o čemu treba brinuti politički autoritet, komu upravo ovakva briga i zaštita daje legitimnost.⁶ J. S. Mill zdravlje označuje kao »užitak«, jednako kao što su užitak glazba i vrlina,⁷ pa bi i zdravlje u tom pogledu moglo biti ne samo ugodno nego nadalje korisno, a baš zato što je korisno predstavlja golem užitak. Nietzsche već u svom ranom djelu *Rođenje tragedije* opisuje dionizijsku kulturu kao stvaralačku i zdravu snagu, a sama

njegova ideja »volje za moć« može biti označena kao ideja zdravlja i snage.⁸ Volja je kao volja za životom protivna opadanju snage, poraznoj dekadenciji i jalovom moralizmu. Zdravlje se u cjelokupnom Nietzscheovu djelu izjednačuje sa životom: ovaj bolešljivi filozof je u grčkoj kulturi i svakom istinskom postignuću vidio znake životnog zdravlja, a u samom zdravlju životnu energiju, premda je iz osobnog iskustva znao da oboljenja mogu biti opomena i da se bolest može pretvoriti u stvaralačku snagu. Među našim suvremenicima najviše pažnje problemu zdravlja posvetio je Gadamer. U svojim studijama o medicinskim djelatnostima i prirodi zdravlja, Gadamer definira zdravu osobu kao osobu u skladu s društvenim i prirodnim okolišem, a pritom tvrdi da bolest taj isti okoliš narušava,⁹ čime ovaj filozof ponovo priziva antički ideal života u skladu s prirodom, a njegova opaska o bolesti na neugodan način asocira na ideje surove »borbe za opstanak« i na onu »prirodnost« u kojoj mogu opstati samo najjači.

Koliko je tema bolesti i zdravlja kao stvarni problem, metafora ili simbol prisutna, govore već naslovi nekih čuvenih djela: *Bolest na smrt* Sorena Kierkegaarda, *Cvjetovi zla* Charlesa Baudelairea, *Zdravo društvo* Erica Fromma ili *Bolest kao metafora* Susane Sontag. Nije slučajno da se »zdravstvena terminologija« pojavljuje i u Sokratovoj majeutičkoj metodi, u njegovoj »porodiljskoj vještini«, i u umjetničkom stvaralaštvu kao stvaranje, kao »rađanje novog«.

Od antičkih vremena filozofija brine o vezi s prirodom, u čemu se zrcali i veza sa zdravim životom. Tako je i danas: pojam »zdravog« je ono što je »vitalno« i »prirodno«, a u društvenom pogledu ono što je normalno, odobreno, u skladu s vladajućim normama. Bolesno, nasuprot tomu, nije poželjno, treba biti liječeno jer je štetno, protivno biću, izopačeno. Bolesno nije bilo samo ono što je bolest tijela nego i svaka pojava koja nije po volji vladajućoj politici ili usvojenim moralnim stajalištima, pa su mogli biti organizirano ili »spontano« proganjani svi koji nisu bili po volji vladajućoj ideologiji, od buntovnih pojedinaca preko nacionalnih manjina do homoseksualaca, svi oni koji su uvijek

1 Naravno, ova dva filozofa govore i o mnogim drugim pitanjima liječenja i zdravlja. Usporediti: Platon, *Država*, 444c; *Zakoni*, 773e; *Kriton* 47e–48a; *Eutidem*, 279a–c; Aristotel, *Nikomahova etika*, VI 1140a–1140b, *Fizika*, 194b23–35.

2 Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, Beograd 1953., 58A.

3 Navedeno prema: Guido Giglioli, »Girolamo [Geronimo] Cardano«, u: Edward N. Zalta (ur.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013.

4 René Descartes, *Discours de la Méthode*, De l'Imprimerie de Ian Maire, Leyde 1637. Dostupno na: http://data.bnf.fr/12009052/rene-descartes_discours_de_la_methode/ (pristupljeno 20. 10. 2016.).

5 Francis Bacon, »Of Health«, u: Francis Bacon, *The Essays*, London 2003.

6 John Locke, *Two Treatises on Government*, Collier Macmillan, London 1986., II, 2. § 6. Vjerujem da su ove Lockeove ideje našle svoj eho i u shvaćanjima Johna Rawlsa, posebno u njegovu zalaganju za pravičnost i (zdravstvenu) brigu za sve u liberalnim društvima. Usporediti: John Rawls, *Collected Papers*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

7 John Stuart Mill, *Utilitarianism*, Oxford University Press, Oxford 1998., IV, 5.

8 Fridrih Niče [Friedrich Nietzsche], *Rođenje tragedije iz duha muzike*, Kultura, Beograd 1960.

9 Hans-Georg Gadamer, *The Enigma of Health. The Art of Healing in a Scientific Age*, Stanford University Press, Stanford 1996.

i bez rizika mogli biti optuživani za sve moguće društvene i osobne nevolje i nesreće i lako postajali svačija meta, što je pučanstvu pomagalo da se oslobodi od nagomilanih frustracija, a vlast oslobađalo od svake odgovornosti jer su krivi uvijek bili drugi koji »štetno djeluju u našoj sredini«. Zato ideja zdravlja može biti ideja koju odobravaju cenzori u umjetnosti, vladari kojima trebaju vojnici i uvijek spremni glasači, industrija koja (zlo)upotrebljava radnu snagu. U takvu društvu prikrivanje vlastite bolesti znak je straha od izbacivanja iz »životnog pogona«, a sama ideja zdravlja postaje ideja modernizirane Sparte, u kojoj je opasno, po sebe samog pogubno biti star, bolestan, poremećen... Zato se u kazivanju o zdravlju iskazuje i ideologija koju kazivač zastupa. I zato par »bolest–zdravlje« mora usvojiti dijalektički odnos bolesti i zdravlja, oslušnuti poduku dijalektike koja poznaje bolesno zdravlje i zdravu bolest jer niti jedno niti drugo nije po sebi niti dobro niti loše jer ništa nije po sebi samom, nego u određenoj situaciji (okolnostima), po svojoj djelatnosti (funkciji) i u odnosu na drugo i Drugog. Tako je i kada govorimo o zdravlju ljudi, a potom i o opstanku svih drugih bića, prirode i svijeta samog.

Predrag Finci

Debatable Question of Health

Abstract

When we speak about health, we speak about personal and social health, about the ethical and aesthetical questions of health. In the discussion of health, we state that health is good for the being, that health is useful, desirable, valuable, and we do not ask what is health as such. Health is determined as a desirable quality and opposite to illness, but health could have negative significance if it is being manipulated, whatever the purpose of such manipulation.

Key words

health, common, the arts, philosophy